

TUJKE V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

Ni omikanega jezika, da bi ne imel v svojem besedišču tujih primesi. Tudi v slovenščini so. Ločiti pa jih je treba v dve skupini:

a) v prvo sodijo besede, ki jih je naša živa govorica tako predelala in svojim prienačila, da zvenijo navadnemu človeku čisto domače in da jih utegne le strokovnjak ločiti od prave dediščine stare slovanščine; imenujemo jih *izposojenke*;

b) v drugo skupino štejemo take besede, ki jih ne presnavljamo več po zakonih našega jezika, ampak jim puščamo osnovno obliko popolnoma ali domala nespremenjeno; pravimo jim *tujke*.

IZPOSOJENKE

Najstarejše izposojenke so prinesli Slovenci že iz prvotne domovine, kjer so jih bili Slovani sprejeli od Germanov, zlasti od Gotov, pa tudi od Grkov in Rimljanov ter raznih vzhodnih narodov, npr.: *bukev, deska, hiša, hlev, hruška, knez, kotel, kupiti, papir, vino*.

Po naselitvi v novi domovini so si Slovenci izposojali največ od sosednih Germanov in Romanov, posebno odkar so sprejeli krščanstvo in prešli v krog zahodnoevropske kulture. Takšne besede so npr.:

a) iz germanščine: *barva, izba, kuhati, luknja, lopa, pek, puška, reva, šipa, škač, škoda, ubogati, voščiti, žaga*;

b) iz romanščine: *bajta, bisaga, cekin, čelada, denar, hlače, jetika, manjkati, miza, peljati, račun, škatla, šola, žoga*;

c) iz madžarščine: *čizme, juriš, klobuk, šotor, tolmač, top, tovor, žep*.

Takih izposojenk je dolga vrsta. Vse so se že davno popolnoma udomačile, so neogibno potrebne in so si z izpeljankami in zloženkami ustvarile svoje, včasih kar bogate besedne družine.

Drugače pa je z izposojenkami, ki smo jih dobili iz nemščine v poznejši dobi. Ker je bil v srednjem veku vpliv nemškega jezika zmerom močnejši, veljava slovenščine v družbenem in gospodarskem življenju pa čedalje manjša, se je v naš jezik razlila obilica tujih besed, čisto vsakdanjih izrazov, ki so izpodrinili stare domače, npr.: *farba, šajba, šefla, šnicelj, šuštar, žnidar, fajna, fovš, glih, žiher*.

Takih mladih tujk je v narečjih vse polno. Naš jezik jih ni utegnil predelati, ohranile so tujo podobo, zatorej niso naše in jih ne trpimo ne v knjižni ne v vsakdanji rabi. Mnogo jih je uporabljal Trubar, ker mu je bilo predvsem za razumljivo izražanje. Njegovi nasledniki so v boju z grozečim germanstvom iskali boljšo podobo našega knjižnega jezika, zato so iz njega čistili nepotrebne nemške izposojenke. Takšen purizem je bil v jeziku zmerom živ.

Ko je v dobi narodnega preporoda narečje postalo knjižni jezik, ni mogel domači besedni zaklad zadoščati višji stopnji omike. Treba je bilo novih izrazov.

Ker so pisatelji odklanjali nemške izposojenke, na drugi strani pa poudarjali slovansko jezikovno skupnost, so jeli zajemati besede iz slovanskih jezikov, na primer:

- a) iz stsl.: *mitnica, prestol, prosveta, stolp, vestnik, žezlo, žrtev*;
- b) iz hrvaščine: *bolest, diven, krut, muka, pročelje, razkošen, značaj*;
- c) iz ruščine: *iskren, nagrada, napev, odobriti, sposoben, uspeh*;
- č) iz češčine: *geslo, kolek, naslov, stroj, tovarna, važen*;
- d) iz poljščine: *strog, ustava, vpliv*.

Slabo ni bilo v tem, da so prevzemali izraze, ki jih nismo imeli, bilo pa je napak, da so z nepotrebnimi izposojenimi besedami izpodrivali domače. Nekaj slovanskih izposojenk je bilo potrebnih, take so se obdržale in jih čutimo za svoje, nepotrebne pa so iz jezika povečini izginile.

T U J K E

Tujke so besede, ki smo jih v n o v e j š i dobi sprejeli iz klasičnih ter iz romanskih in germanskih jezikov. V naš knjižni jezik prihajajo največ s tiskano besedo. Nekatere so omejene le na ozek krog strokovnjakov, najbolj rabljene pa prehajajo iz časnikov v ljudski govor. Te besede se ne ravnaajo po zakonih slovenskega jezika, zato jih čutimo za tuje. Zanje je značilno, da so povečini mednarodne kulturne besede, ki jih prinaša nagel razvoj znanosti in umetnosti, književnosti in tehnike ter gospodarskega in političnega življenja: *avto, energija, film, helikopter, logika, motorizacija, politika, radio, tonaža* itd. Množica tujk ni zmerom zanesljivo znamenje razvoja in tehničnega napredka, ampak je lahko tudi resna ovira, ker marsikdo vseh tujk ne razume ali pa jih napačno rabi. Ob navalu besed, kakor so: *integracija, koeksistenca, rotacija, avtomatizacija, kibernetika, antikolonializem, iluorografiranje, otorinolaringologija* se človeku v glavi kar zavrti in skoro ne ve, za kaj gre.

S tujkami se v našem knjižnem jeziku srečujemo že od prve tiskane knjige. Trubar in Dalmatin sta imela z njimi precej preglavic: *eksempel, filozofija, konzonant, ortografija, testament*. Z razvojem naše tiskane besede je množica tujk stalno naraščala. V našem času vdirajo v jezik še vse silneje. Zaradi naglega in nezadržnega razvoja znanosti in tehnike in zaradi tesnega mednarodnega sodelovanja se število tujih besed in besednih zvez čudovito večja. Naval je tako velik, da je posamezniku skoro nemogoče vedeti za vsako tujko, kaj pomeni, kako se piše in izgovarja, iz katerega jezika je vzeta, ali se rabi splošno ali le v strokovnem jeziku. Spričo tega je sodobni človek navezan na posebne jezikovne pripomočke — na slovar tujk. Do prvega takega besednjaka smo se Slovenci dokopali že 1918, ko je Lestan v Gradcu izdal Slovarček tujih besed. Potem smo dobili Glonarjev Žepni slovar tujk v dveh izdajah in nato še Bradačev Slovar tujk. Po zadnji svetovni vojni je izdal Bradač še eno izdajo svojega besednjaka, nakar se mu je pridružil še naš Slovar tujk v dveh izdajah.

Novi *Slovar tujk* je sestavljen po praktičnih zahtevah, da bodi poučen, priročen in poljuden tj. da omogoči hitro najdbo iskane besede, da jasno razloži pomen in da tujko prikaže preprosto in razumljivo. Zato so tujke v slovarju razvrščene strogo po abecedi, vsaka v svojo vrsto, da jo iskalec hitro najde. Na besedo je po potrebi postavljen poudarek, v oklepaju pa podana izgovarjava. Razlaga pomena upošteva rabo tujke tudi v besednih zvezah in stroki; dodana

so še potrebna zgodovinska in stvarna pojasnila. Kratica pri osnovnih oblikah (samostalniki ali glagolu) pove, iz katerega tujega jezika izvira beseda ali njen koren, ne ugotavlja pa, iz katerega jezika je vzela slovenščina besedo v njeni sedanji obliki in pomenu. V iskanje etimologij in navajanje izvirnih oblik se slovar navadno ne spušča, ker je to često težko določljivo, za rabo pa malo pomembno.

Prva naloga slovarja je vsekakor ta, da razloži pomen tujke s slovenskimi besedami. To je mogoče doseči na več načinov:

a) tujko prevedemo tj. njeno vsebino izrazimo s pomensko popolnoma enakovrednim slovenskim izrazom: *avion* — letalo, *familija* — družina, *historija* — zgodovina;

b) vsebino tujke opišemo: *erozija* — delovanje vode, ledu in vetra na zemeljsko površino. Opis je primeren tudi tedaj, kadar slovenski prevod ni dovolj poveden: *tahometer* — brzinomer tj. priprava za merjenje hitrosti motornega vozila;

c) za tujko navajamo soznačnice: *degeneriran* — izrojen, sprijen, spačen, pokvarjen, propal. Navajanje soznačnic je zelo koristno, zakaj vsaka od njih utegne imeti v določeni zvezi poseben pomen. Za zgled navedimo številne pomenne tujke *fin*: dober okus, droben pesek, tanka črta, rahel kruh, natančna mehanika, olikan človek, uglajeno vedenje, plemenit značaj, slastna pečenka, izvrstna zabava, izbrana družba, pretkan diplomat idr.

č) Včasih pojasnimo pomen tudi z navajanjem besede nasprotnega pomena: *abstrakten* — konkreten, *aktiven* — pasiven, *teorija* — praksa.

Za dobro poznavanje tujke je treba zajeti vse njeno pomensko bogastvo, ki se kaže v raznih besednih zvezah in v strokovni rabi. Tako npr. tujka *blok* lahko pomeni: 1. klada, panj, čok; 2. velik prizmatičen kos surove kovine ali napol obdelanega kamna; 3. skupina hiš, večstanovanjsko poslopje; 4. beležnica; 5. potrdilo o plačanem znesku; 6. zveza več strank ali držav; 7. cestna zavora; 8. železniška postavljalnica kretnic; 9. zaprti slog v tiskarstvu in najbrž še kaj.

Pisava tujk je različna. Pišemo jih ali v tuji izvorni obliki ali po domači izgovarjavi.

a) V tuji obliki pišemo tujke, če so omejene na ozek krog strokovnjakov ali če njihove govorjene oblike ne moremo z našo pisavo zadovoljivo zapisati: *adagio*, *capriccioso*, *cercle*, *enjambement*, *fair*, *menu*, *rendez-vous*, *bridge*, *camping*, *jazz*, *lady*, *match*, *speedway*, *weekend*, *führer*, *volkswagen*, pa tudi nekatere besedne zveze: *à propos*, *faux pas*, *camera obscura*, *deus ex machina*, *all right* idr.

b) Po domači izgovarjavi pišemo tujke, če so v splošni rabi: *abonma*, *afera*, *ansambel*, *anketa*, *matineja*, *reportaža*, *šofer*, *budžet*, *kavboj*. Vendar jezik pri tem prisvajanju ni dosleden, ker je besede prevzemal iz raznih jezikov v raznih dobah in tudi preko raznih posrednikov. Tako imamo: *kiklop* in *ciklop*, poleg *kromatičen*, *kromozom* tudi *hromatičen*, *hromozom*, poleg *financirati* še *finansirati*, poleg *kostim* še *kostum*, poleg *interregnum* tudi *superrevizija*, *surrealizem* z dvema *r* itd.

Veliko nedoslednosti izvira tudi iz tega, ali čutimo besedo za čisto tujko ali za že udomačeno. Od tod takele dvojnosti:

a) Samoglasniške skupine pišemo v tujkah brez vmesnega *-j-*: *biolog*, *diagram*, *dieta*, *oleander*, v že udomačene besede pa ga vtikamo: *milijon*, *špijon*, *škorpjon*.

b) Soglasniški skupini *sp* in *st* govorimo in pišemo v čistih tujkah, v udomačenih besedah nahajamo *šp* in *št*: *specifičen, inspiracija, start, instanca* — *špecerija, inšpekcija, inštruktor, študent, inštrument*.

c) Precej je omahovanja med *s* in *z*: *iluzija, muzika, rezistenca* — *resolucija, resonanca*. Včasih uporabljamo kar obe obliki: *konzum* in *konzum, konzerva* in *konzerva*. Ponekod pa je takšna dvojnost vezana na različen pomen: *inštrukcija* = dijaško poučevanje — *instrukcija* = navodilo, *špekulacija* = preračunanost, *spekulacija* = filozofsko umovanje.

č) Čim dlje je tujka v rabi in čim širši krogi jo uporabljajo, tem bolj se njena podoba prilagaja domačim besedam. Nekatere tujke, ki so bile še pred zadnjo svetovno vojno malo znane, so po njej prešle v splošno rabo, zato so svojo izvirno obliko prilagodile našim domačim besedam: *buffet* — *bife, cross* — *kros, leader* — *lider, meeting* — *miting, speaker* — *špiker* itd.

d) Veliko pisanost kažejo tujke s končnico *-ment*: *element, kompliment* — *enjambement* (izg. *anžambma*) — *virman* — *abonma, aranžma*. Torej zelo različno obravnavanje podobnih tvorb.

e) Nekatere besede imajo v začetku *a-* ali pa so tudi brez njega, pomen pa je v obeh primerih enak: *asanacija* — *sanacija, asortiment* — *sortiment*.

Poudarek tujk se navadno ravna po izvirnem, toda zaradi različnih virov prevzemanja imamo nekaj omahovanj: *demokracija* — *demokracija*. Slovenski pravopis si prizadeva, da bi uveljavil en sam poudarek: *antičen, milica, repôrter, diskusija, ekskûrziya, Taliya, Nobél* idr.

Različno poudarjanje pa je včasih utemeljeno v dvojnem pomenu:

áktiv = tvorni glagolski način, *aktív* = skupina ljudi

kánon = pravilo, predpis, *kanón* = top

méter = dolžinska mera, *metêr* = ustranjevalec

mótor = gibalna sila, *motór* = pogonski stroj

pártija = stranka, *partíja* = del, delež

pásiva = trpne glagolske oblike, *pasíva* = dolgovi

sêrvís = postrežba, *servís* = posodje

ténor = vodilna misel, *tenór* = visok moški glas

têrmin = strokovni izraz, *termín* = rok.

Pregibanje (sklanjanje in spreganje) tujk se ravna po ustreznih domačih zgledih in je izčrpno obdelano v Slovenskem pravopisu.

Omenili bi na kratko le nekaj posebnosti:

a) Samostalniki imajo včasih po dvoje oblik: *obol* — *obolos* — *obolus*, *nimb* — *nimbus*, *cikel* — *ciklus*, *radius* — *radium* — *radij*, *sezija* — *sezona*, *porcija* — *porcion*, *divizija* — *divizion*, *garnizija* — *garnizon*, *restavracija* — *restoran* itd.

b) Glagoli so posplošili pripono *-irati* oz. *-izirati*: *plan* — *planirati*, *motor* — *motorizirati*. Če imamo dve obliki, sta navadno vezani na dva pomena: *aktivirati* = ponovno sprejeti v službo, *aktivizirati* = *razgibati*; *elektriti* — *elektrizirati*, *magnetiti* — *magnetizirati* ipd.

c) Glagoli so dovršni in nedovršni, nekateri tudi prehodni in neprehodni v isti obliki. Včasih pa prevzamejo predpono, da z njo spremenijo pomen ali očitno poudarijo dovršnost: *zmasirati*, *skombinirati*, *izkristalizirati*, *naelektriti*.

Slovenščina je omikan jezik, ki je skozi stoletja hkrati s tujimi predmeti in pojmi prevzemal tudi tuja poimenovanja. Njegova velika življenjska moč je

v tem, da je tuje besede umno prilagajal domačim in si jih sčasoma čisto prisvojil. S tem pa ni rečeno, da ni treba iz jezika trebiti nepotrebno tuje blago. Tujk ne smemo preganjati, če zanje nimamo pomensko popolnoma enakovrednega domačega izraza. Pri tem se razume, da najmanj tujk prenese leposlovje, veliko jih imamo v znanosti in tehniki, od časnikov, ki pišejo za najširše ljudske množice in morajo biti razumljivi vsem bralcem, pa seveda pričakujemo, da bi jih imeli čim manj.

Smešna pa bi bila tudi druga skrajnost. Če bi hoteli vse tujke iztrebiti, bi jezik strahovito osiromašili. Marsikateri puristični nadomestki niso sprejemljivi: za *klavir* — žvrgolišče, za *žemljo* — razpočnica, za *tramvaj* — počestnica. Noben omikan evropski jezik ne more živeti v sodobnem svetu brez tujk, tudi slovenski ne. Pri presojanju, katere tujke lahko rabimo in katerih ne smemo, pa bo zadnjo besedo povedala — splošna raba.

Francè Novak

NAJVAŽNEJŠA STALIŠČA V PRAVOPISNI VOJNI

Ob Slovenskem pravopisu 1962 se je vnela v našem tisku žolčna debata, ki še sedaj ni ponehala, čeprav bo že kmalu dve leti, odkar je priročnik izšel. Daleč največ prostora so ocenjevalci odmerili enemu samemu problemu, namreč odločitvi pravopisne komisije, da se iz nedovršnih glagolov na -ati, -iti ali iz njihovih pridevnikov izpeljani samostalniki, ki zaznamujejo delujoča bitja, pišejo s pripono -avec, -ivec za moški spol in -avka, -ivka za ženski spol; prav tako naj bi se po novem pravopisu pisale z -v- tudi izpeljanke iz teh samostalnikov s priponama -ski, -stvo; imena za priprave in podobno pa naj bi se pisala z -v- v primeru, če pri njih zmaguje občutek posebljene stvari, z -l- pa, če je beseda izpeljana iz imena za orodje (SP 1962, 72). V pričujočem sestavku bom skušal povzeti najvažnejša dokazila, s katerimi so udeleženci polemike branili oziroma odklanjali pravopisno reformo.

Po starem pravopisu pišemo praviloma -lec, -vec pa samo pri izvedenkah iz še živih glagolskih pridevnikov (bahav-ec) in kadar stoji v zlogu pred pripono l ali lj (volivec, ponavljavec).

Sestavljalci pravopisa so svojo reformo utemeljevali s trditvijo, da podpira pisavo z -v- množica izvedenk iz pridevnikov na -av ali -iv (krmežljavec, naga-jivka) in da je nova pisava enotna, dosledna, preprosta in po velikanski večini edina zgodovinsko upravičena, njeno največjo prednost pa vidijo v tem, da ne zavaja v elkanje (SP 1962, 72).

Iz razumljivih razlogov je nekaj piscev in redakcij razmeroma hitro prešlo na novi pravopis, nekateri so začeli tako pisati celo pred njegovim izidom. Ugovori proti pisavi »bravec«, ki so se pojavili po izidu SP 62, in sklep konference na Akademiji 3. oktobra 1962, ki priporoča šolam, da naj se držijo določil SP 50, so zaustavili prehajanje na reformirano pisavo in povzročili, da so nekatere redakcije in pisci začeli spet pisati po starem. Zamenjava črke l z v-jem